

2 Гершзон, М. Как молодежь пришла к художественной власти в СССР [Электронный ресурс] / М. Гершзон. – Режим доступа: <https://regnum.ru/news/cultura/2305392.html>. – Дата доступа: 22.08.2019.

3 Зак, М. Нонна Мордюкова / М. Зак // Актеры советского кино. Вып. 1. – М. : Искусство, 1964. – С. 127–137.

4 Сиркес, П. С. Режиссеры-собеседники: Л. Трауберг, С. Герасимов, С. Бондарчук, Н. Михалков, В. Абдрашитов / П. Сиркес. – М. : Киноцентр, 1989. – 111 с.

5 Шмыров, В. “Молодая гвардия”, СССР (1948) / В. Шмыров // Искусство кино. – 1988. – № 11. – С. 106–109.

6 Салтыкова, Е. “Молодая гвардия”: вся правда о героях [Электронный ресурс] / Е. Салтыкова, Я. Любаева. – Режим доступа: <https://www.wday.ru/stil-zhizny/kultura/molodaya-gvardiya-vsya-pravda-ogeroyah/>. – Дата доступа: 22.08.2019.

Н. П. ЦІМАШЭНКА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

СІНТАКСІЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ БЕЛАРУСКІХ ПАРЭМІЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ

Беларускія прыказкі і прымаўкі – трапныя выразы, што характарызуюць якую-небудзь жыццёвую сітуацыю. Яны ўзніклі шмат стагоддзяў назад і з’яўляюцца самымі старажытнымі прыкладамі народнай творчасці. Прыказкі і прымаўкі можна аднесці да мініяцюрных твораў беларускага народа. Яны змяшчаюць глыбокі сэнс, заключаны ў лаканічную і лёгка запамінальную форму, якая ўзнікла на аснове пэўных асацыяцый. Парэмічныя канструкцыі адлюстроўваюць жыццёвую псіхалогію народа, яго рэакцыю на розныя жыццёвыя з’явы і падзеі. Гэтая частка вуснай народнай творчасці займае адно з важнейшых месцаў у духоўнай спадчыне кожнага народа, у фарміраванні яго светапогляду, развіцці нацыянальнай самасвядомасці. Парэмічныя тэксты ўвабралі ў сябе ўяўленні людзей аб з’явах прыроды, грамадскім і сямейным жыцці, побыце, адлюстравалі маральна-этычныя нормы, эстэтычныя і сацыяльныя ідэалы народа. Прыказка разумеецца як “народнае ўстойлівае афарыстычнае выказванне павучальнага зместу” [1, с. 26]. З прыказкамі цесна звязаны прымаўкі, якія “з’яўляюцца ўстойлівымі яркімі выслоўямі з незавершанай думкай” [1, с. 27]. Як правіла,

прымаўкі самі па сабе не ўжываюцца, а служаць сродкам вобразнага ўпрыгожвання мовы.

Парэмічныя тэксты карыстаюцца вялікай папулярнасцю ў людзей. У гэтай разнавіднасці вуснай народнай творчасці можна знайсці выражэнне патрыятычнага настрою беларусаў у гады Вялікай Айчыннай вайны (*Кожнай фашысцкай гадзіне вісець на перакладзіне* [1, с. 55]; *На фашыста і вяроўка – зброя* [1, с. 56]), любові да роднай зямлі (*Дайду да свайго роду хоць праз воду* [1, с. 81]; *Няма смачнейшай вадзіцы, як з роднай крыніцы* [1, с. 83]); адлюстраванне паняццяў, звязаных з такімі жыццёвымі каштоўнасцямі, як сям'я, сяброўства, каханне, праца і інш. (*Бацька з маткаю на рабоце не томяцца, калі з дзетак сваіх цешацца* [1, с. 127]; *Ажаніцца – не ўпасці: не ўстанеш, не атрасешся* [1, с. 127]); асмяянне розных заган чалавека (*Дзе гультай ходзіць, там зямля не родзіць* [1, с. 255]; *Не ўмеў шанаваць – ідзі жабраваць* [1, с. 258]; *Раз украў – навек славу замараў* [1, с. 322]). У выніку няма ніводнай значнай жыццёвай падзеі, ніводнай рысы ў характары чалавека, якім народ не прысвяціў бы спецыяльнай парэміі.

Парэмічныя тэксты характарызуюцца не толькі спецыфікай свайго фармальнага выражэння (сцісласць, лаканічнасць), але і асаблівасцю сінтаксічнай арганізацыі. Наша ўвага да прыказак і прымавак абумоўлена тым, што яны, як правіла, маюць структуру сказа, і іх можна вывучаць як асобныя сінтаксічныя адзінкі. Амаль кожная парэмічная канструкцыя па форме свайго выражэння ўяўляе сабой сказ, што разумеецца як “сінтаксічная адзінка, якая арганізавана са слова ці спалучэння слоў і служыць для выражэння асобнай думкі або пачуцця” [2, с. 32]: *Бяда бядзе не дапаможа* [1, с. 194]; *Тады каза разжывецца, як куст разаўецца* [1, с. 237]. Паводле сваёй структуры прыказкі і прымаўкі суадносяцца з простымі і складанымі сказамі. Калі разглядаць парэміі са структурай простага двухсастаўнага сказа, то можна адзначыць шмат асаблівасцей сінтаксічнага характару.

У парэмічных тэкстах пераважаюць простыя двухсастаўныя сказы развітай будовы: *Госць лавы не праседзіць* [1, с. 89]; *Дзеля droў замуж пайшла* [1, с. 130]; *Добрае дзіця бацькоў думкі згадвае* [1, с. 131]. Паводле мадальнасці сустракаюцца як сцвярджальныя (*На беднага Макара і шышкі валяцца* [1, с. 270]; *Жывы пра жывое і думае* [1, с. 203]), так і адмоўныя сказы-парэміі (*Не ўсе птушкі лятаюць* [1, с. 226]; *Без прычыны і хвост не матляецца* [1, с. 192]). Сярод прыказак і прымавак большасць двухсастаўных канструкцый паводле камунікатыўнага прызначэння з'яўляюцца апавядальнымі: *Жолаб да*

каня не ходзіць [1, с. 203]; Ціхая свіння глыбока рые [1, с. 316]. Зрэдку сустракаюцца пыталыныя канструкцыі: Ці мая капейка шчарбатая? [1, с. 95]; Хто бабе не ўнук? [1, с. 187]. З боку эмацыянальнай афарбоўкі прыказкі і прымаўкі могуць быць як клічнымі (У мяне ласкі – хоць каўшом бяры! [1, с. 316]; Прыйдзе коза і да майго воза! [1, с. 125]; Была б галава на плячах! [1, с. 124]), так і няклічнымі (Вострай галавы і меч не сячэ [1, с. 124]; Усё свой час мае [1, с. 125]).

З боку ўскладненасці структурнай арганізацыі двухсастаўных парэмічных сказаў намі было заўважана, што сінтаксічныя канструкцыі прыказак і прымавак ускладняюцца рознымі кампанентамі граматычнай будовы сказаў: 1) параўнальнымі зваротамі: Бяда на бядзе, як на нітачцы, ідзе [1, с. 61]; Распусціўся, як дзедаўская пуга [1, с. 259]; Смяецца, як свяцонае парася [1, с. 274]; Накінуўся, як на мокрую анучу [1, с. 220]; 2) аднароднымі членамі: І без атос, і без калёс чорт бабу панёс [1, с. 207]; Ягнеша сем сёл аббрэша і назад прычэша [1, с. 307]; Адна бяда ідзе, другую за ручку вядзе [1, с. 58]; Бізун ды падаткі – панскія парадкі [1, с. 60]; 3) адасобленымі акалічнасцямі: Не пераскочыўшы, крычаў “гоп!” ды сханіў кулю ў лоб [1, с. 56]; Захацеў, прыгалеўшы, двойчы дзедаваць [1, с. 58]; 4) звароткамі: Дзеткі, не будзьце едкі ды не з’ежце бацьку ў лапцях [1, с. 131]; Не жартуй, кошка, з сабакам [1, с. 222]; Прыйдзе, тата, і на нашу вуліцу свята! [1, с. 125].

Для парэмічных тэкстаў характэрна ўжыванне няпоўных двухсастаўных сінтаксічных канструкцый: Малако ў каровы на языку [1, с. 108]; Ходзіць цішэй вады, ніжэй травы [1, с. 95]; Для фашыстаў на ўсёй Беларусі ўдранкі [1, с. 54].

У структуры парэмічных канструкцый сустракаецца як прамы, так і адваротны (інверсійны) парадак размяшчэння кампанентаў, які адыгрывае перш за ўсё камунікатыўную (забеспячэнне выражэння камунікатыўнай перспектывы паведамлення) і стылістычную (атрыманне членам сказа, які апынуўся на незвычайным для яго месцы, дадатковай семантычнай і эмацыянальна-экспрэсіўнай нагрукі) функцыі: Фашыст ганарыўся, ды ў магілу ўваліўся [1, с. 56] (прамы парадак); Багаты багацей – не чалавек, а сто чарцей [1, с. 59] (прамы парадак); Ішоў кустамі Карл па кашу – і дух спуціў ад кулі нашай [1, с. 55] (адваротны парадак); Новыя парадкі – пятля ды падаткі [1, с. 56] (адваротны парадак). У будове двухсастаўных сказаў парэмічных тэкстаў пашыранымі з’яўляюцца структурныя схемы $N_1 - N_1$ і $Inf - Inf$: Багаты беднаму не сябра [1, с. 59]; Багаты – што чорт рагаты [1, с. 60]; Цяснота – не крывота [1, с. 95]; Дзетак

узгадаваць – не грыбкоў назбіраць [1, с. 131]; *Дачку аддаваць – плакаць і гадаць* [1, с. 130].

Прыказкі і прымаўкі са структурай простага аднастаўнага сказа характарызуюцца вялікай частотнасцю свайго ўжывання ў беларускай мове: *Чакалі, чакалі ды і чаканкі паелі* [1, с. 262]; *Дайду да свайго роду хоць праз воду* [1, с. 81]; *Дзве работы за раз не зробіш* [1, с. 101]. Сярод усіх тыпаў аднастаўных пабудов найбольш прадуктыўным з'яўляецца абагульнена-асабовы сказ, у якім абагульнены характар дзеяння і суаднесенасць яго з многімі асобамі дазваляюць перадаваць паведамленні, што “ўспрымаюцца як вывад або заключэнне адносна розных з'яў і падзей аб'ектыўнай рэчаіснасці” [2, с. 106]. Неабходна адзначыць, што сінтаксічныя канструкцыі такога тыпу заўсёды маюць развітую структуру: *Языка не прывяжаш* [1, с. 163]; *Праўды на базары не купіш* [1, с. 162]; *Сябрамі не кідаюцца* [1, с. 94]. Акрамя таго, аднастаўныя развітыя канструкцыі могуць ускладняцца: *З коньмі робячы, пугі не забываюць* [1, с. 204]; *Лета прагуляўшы, восенню не збярэш* [1, с. 107]. Парэміі са структурай абагульнена-асабовых сказаў паводле камунікатыўнага прызначэння ў вялікай колькасці выпадкаў з'яўляюцца пабуджальнымі, што тлумачыцца асноўнай мэтай прыказак і прымавак – паўплываць на думкі і дзеянні слухача (чытача): *Паміраць збірайся, а пра дзяцей думай* [1, с. 140]; *Са шваграм і на зайца не ідзі* [1, с. 141]; *Злазь з даху і не псуў гонту!* [1, с. 269]; *І бога хвалі і чорта не гняві* [1, с. 290]. Сярод парэмічных тэкстаў даволі часта сустракаюцца безасабовыя аднастаўныя канструкцыі: *Да Міколы няма зімы ніколі* [1, с. 101]; *Удвух добра і жабраваць пайсці* [1, с. 94]; *Давялося чарвяку на вяку!* [1, с. 296]; *Прышлося Іванцу к аднаму канцу* [1, с. 330]. Па семантыцы блізка да безасабовых стаяць інфінітыўныя аднастаўныя сказы: *З ім ні шыць ні пароць* [1, с. 268]; *Не вашым ротам мышэй лавіць* [1, с. 221]. Аднак трэба адзначыць, што, нягледзячы на безасабовую форму падачы парэмічнай канструкцыі, па сваім лексічным нападзенні такія прыказкі і прымаўкі маюць абагульнены характар. Такім чынам, калі ў двухстаўных сказах прэдыкатыўныя адносіны выражаюцца аналітычна, праз адносіны дзейніка і выказніка, то галоўны член аднастаўных парэмічных канструкцый займае абсалютна незалежную пазіцыю і прэдыкатыўнасць выражаецца праз пазіцыю аднаго члена сказа – сінтэтычна, што забяспечвае лаканічнаць перадачы важнай інфармацыі.

Пры аналізе парэмічных тэкстаў са структурай складанага сказа неабходна адзначыць, што прыказкі і прымаўкі прадстаўлены

складаназлучанымі (*Бедавальнікаў многа, а ратавальнікаў мала* [1, с. 88]; *Благі абразіць, а добры разважыць ды яшчэ і парадзіць* [1, с. 88]; *Адны каюцца, а другія спяшаюцца* [1, с. 190]), складаназалежнымі (*Гападыні лягчэй робіцца, як госці адвітваюцца* [1, с. 88]; *Такі скнара, што за капейку жабу да Барысава дубцом пагоніць* [1, с. 286]; *Хоць жыватом пакачацца, абы дабру не валяцца* [1, с. 287]; *Не бачыць сава, якая сама* [1, с. 284]) і бяззлучнікавымі складанымі (*Адзін з агнём, другі з вадою* [1, с. 88]; *Жонка – не бот, не скінеш* [1, с. 132]; *Кладзі гной густа, не будзе ў свірне пуста* [1, с. 106]; *Госцікі – за стол, лішні – хоць пад стол* [1, с. 89]) канструкцыямі. У складаназлучаных і бяззлучнікавых пабудовах часцей за ўсё выражаюцца супрацьпастаўляльныя і супраціўныя адносіны (*У магілу можна і дубцом загнаць, а з магілы і пірагамі не выклічаш* [1, с. 173]; *Смачна было, ды длізка дно* [1, с. 173]; *У лесе людзі дзічэюць, а ў людзях люднеюць* [1, с. 87]; *Усіх коней перагоніш – гадоў не дагоніш* [1, с. 173]), у складаназалежных – умоўныя (*Усё забудзеш, калі хлеба не здабудзеш* [1, с. 173]; *Калі гаспадар на гнаі ходзіць, тады ў яго хлеб родзіць* [1, с. 104]; *Калі хочаш хлеб мець, то трэба зямліцы глядзець* [1, с. 105]; *Калі робіш укупе, не баліць у пупе* [1, с. 86]) і суб'ектныя (*Не той піва п'е, хто варыць* [1, с. 68]; *Хто, ажаніўшыся, круціцца, той да ліха дакруціцца* [1, с. 146]; *Хто бацьку шануе, той і дзецям добрую долю гатуе* [1, с. 146]). Неабходна адзначыць, што даволі часта парэмічныя тэксты прадстаўлены складанымі сказамі з рознымі відамі сувязі, паміж часткамі якіх выражаюцца розныя тыпы семантыка-сінтаксічных адносін: *Гаспадыня – за талерачку, гаспадар – за гарэлачку, а госць – у гасцях* [1, с. 88]; *З разумным пагавары – розуму набярэшся, а з дурнем – і свой страціш* [1, с. 205]; *У пана горла – прорва: тысяча працуе, а ён адзін прагаруе* [1, с. 72]. Асаблівасцю вялікай колькасці парэмічных сінтаксічных канструкцый з'яўляецца непаўната прэдыкатыўных частак у структуры складаных сказаў: *Вяселле славіцца песнямі, хаўтуры – плачам* [1, с. 196]; *Добрая слава ў кошыку ляжыць, а благая па дарожцы бяжыць* [1, с. 158]; *Калі здолееш узяцца за справу – і снег загарыцца, не здолееш – і масла не ўспыхне* [1, с. 104]; *Добрая слава людзей збірае, а дрэнная – разганяе* [1, с. 89].

Такім чынам, беларускія парэміі прадстаўлены рознымі тыпамі сінтаксічных канструкцый, пры дапамозе якіх выражаюцца і захоўваюцца мудрыя думкі народа. Прыказкі і прымаўкі характарызуюцца тым, што яны адносяцца не да канкрэтнай асобы, а да кожнага чалавека. Гэта асаблівасць забяспечвае парэмічным канструкцыям шырокае ўжыванне і робіць іх агульнанародным скарбам.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. Янкоўскі. – Мн.: Бел. навука, 2004. – 494 с.

2 Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя / Л. І. Бурак. – Мн.: Універсітэцкае, 1987. – 320 с.

С. В. ЧАЙКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАЙМЕННІ ДЗІЦЯЧЫХ ГУЛЬНЯЎ У БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ

Асноўнай формай дзейнасці дзяцей, якая выконвае важную ролю як сродак фізічнага, эстэтычнага і інтэлектуальнага выхавання, з’яўляецца гульня. Існуе вялікае мноства беларускіх народных дзіцячых гульняў, апісанне якіх прадстаўлена ў энцыклапедыях, разнастайных зборніках і даведніках. Аб’ектам нашага даследавання з’явіліся назвы дзіцячых гульняў у народнай мове беларусаў. Многія лексемны маюць адрозненне як з найменнямі беларускай літаратурнай мовы, так і іншых гаворак, некаторыя наогул з’яўляюцца адзінкавымі і не зафіксаваны ў грунтоўных дыялектных слоўніках, а падаюцца вучонымі-моваведамі ў асобных артыкулах, якія ўключаны ў дыялекталагічныя зборнікі.

Хованкі – гэта ‘дзіцячая гульня, у якой той, хто водзіць, шукае астатніх удзельнікаў гульні, якія схаваліся’ [17, V/2, с. 207]. Назва матываваная, утварылася ад дзеяслова *хавáцца* (параўн. руск. *прятки* – ад дзеяслова *прятаться*). У літаратурнай мове назва-назоўнік ужываецца толькі ў множным ліку. Між тым, у беларускіх гаворках ужываюцца варыянты: як у адзіночным – *хавáнка*: *Дзеці ў хаванку гулялі а йон бег у камору і паваліўся, то цяпер во не ўняць* (Дзятл.) [16, с. 523]; *хóвалка*: *У ховалку гулялі, хавáлка*: *Дзеці ў ховалку гулялі* (Петр., Калінк.) [10, IX, с. 160], так і ў множным ліку – *хавáнкi*: *Хлопцы, давайце ў хаванкі гуляць* (Гродз.) [20, с. 247], *Мы ў хаванкі гулялі* (Астр.) [14, с. 274] і *хóвалкi*: *Дзеці бегуюць, відаць у ховалкі гуляюць* (Лельч.) [7, с. 58], *Нашы дзеці любяць гуляць у ховалкі* (Хойн.) [9, IX, с. 173], *А чого ты з імі у ховалкі не гуляеш?* (Лоеўск.) [21, с. 395]. На Брэстчыне зафіксаваны лексічныя сінонімы